

כְּתָבִים וּמַגְלוֹת

מאת

מִנְחֵם רִיבּוֹלוֹב

הָאֵב וְהָאֵם בְּשִׁירָתוֹ שֶׁל בְּנֵי־אֵלִים

א

רבות הן סגולת-היקר הטמונות ב"פנינים בקרקע ימים" בנפשו ושירתו של ביאליק, ואחת מהן, אולי היסודית שבהן, היא סגולת הנאמנות שלו.

איש-משורר נאמן-בתכלית היה ביאליק בדרכי-חיו ובדרכי-שירתו. מראה שראה בימי ילדותו, מאורע שאירע בחייו, אדם שנודמן לו בדרכו, נוף שנתגלה לעיניו, קול שהגיע לאזניו — כל אלה נתרשמו ונחרתו בזכרונו הסופג והמשמר ונעשו רכוש חי ותוסס בלבו כל ימי חייו. וכל ימיו היה נאמן להם, לכל אותם המראות והדמויות, החוויות וההרגשות, אשר קלטה ישותו השירית בימי-ילדותו הרחוקים.

תחילה הופיעו, כחוסים דקים, בשיריו הראשונים והקטנים. אחר כך נשתזרו ונשתלבו בכל יפעתם ותפארתם לתוך רקמת שיריו המאוזנים והגדולים. פן נעשתה יצירתו מקשה אחת, שיסודה האחדות הנפשית הגדולה וחותמה — האמת השירית.

פי ביאליק היה מעצם טבעו איש השורש והצמח. בכל נימי-נפשו וחוטי-ישותו קשור ומעורה היה בקרקע-צמיחתו. ומעולם לא נעקר ממקורו. ואם גם נדד לא פעם — נדודי-מקום ונדודי-רוח — היו אלה נדודי-רגע של אֵלון עבות. רק הפארות היו נשלחות חוצה, ואילו השרשים נשאו באדמה.

פן נשאָר ביאליק נאמן תמיד למקור מחצבתו ולירושת אבותיו. בשיריו הלאומיים נתגלו קשרו הנפשי באומתו וזיקתו לאמונתה ולקדושתה, ובשיריו האַבטוביוגרפיים נתגלו קשרו הנפשי במשפחתו וזיקתו לתמימותה ולדלותה. ושנים אלה אָף הם נתאחדו ונתמזגו למזיגה אחת. הפרט שאב את כל חיותו מן הכלל

והכלל נזדהר מיסוריו של הפרט. כשרצה לתת דמות לגלות, זו מנת-חלקו הפללית, ולדלות, זו מנת-חלקו הפרטית, אָמר: «אָבי — גלות מרה; אָמי — דלות שחורה». והדברים נחרתו בלבנו ולא ימחו.

ומהיותו נאמן לעצמו ולעמו, לסביבתו ולירושתו, נעשתה דרכו דרך המעגל. פירוש הדבר: אל המקום הזה, שממנו יצא, היה חוזר תמיד, כי אליו נמשך בכוח-הקסם של מעגל-הקסמים. לא היה כמותו משורר אשר ידע את כל הדלות, השממון וחוסר-הישע של העיירה הקטנה הנמקה בענייה, לא היה כמותו משורר אשר ידע לשיר על «חיים בלי תוחלת, חיי רקב נמקים, צוללים כעופרת, טובעים במחשפים», ובכל זה נמשך אליהם, אל חיים אלה ואל בית אמא אשר עזב.

ובהיותו בן י"ח — בשנת תרנ"א — כבר הספיק לשיר שיר תשובה כ"משוט במרחקים":

מְשׁוּט בְּמַרְחָקִים, מִמְּקוֹמוֹת נְדָדָתִי.

כְּצֹפֵר מִים אֶל-בֵּית אָמִי תְּרַדָּתִי.

ואחר זה — עוד שיר בשם «בתשובתי». טרם הספיק לצאת באמת את עירו וסביבתו — כבר שב אליהן, מלא געגועים. וכעבור שלוש שנים, בתרנ"ד, והוא רק בן כ"א, הוא שר את שירו המפורסם «על סף בית-המדרש». ולא לחינם נעשה שיר זה לאחד משירי-הדרור ומשירי-הנפש שלנו, כי בו שפך את כל אהבתו הרבה על מקדש אל נעוריו, שהיה גם מקדש אל נעורינו. ובשנת תר"ע, בהיותו בן ל"ז, והוא בעצם פריחתו ועוצם שירתו, הוא עומד «לפני ארון הספרים» כ"יונת נדוד, עיפת גף וחרדה" ושופך את כל עושר-נפשו ורוך-יודיו ורון-שירתו על עתיקי הגוילים הקדושים, מאשרי נעוריו. ולא לחינם נבלע שיר זה בישותנו אָנו, כי גוילים עתיקים וקדושים אלה היו גם מאשרי נעורינו אָנו. כן אָנו רואים, שכל חליפות העתים, שעברו על המשורר, עם

הָאֵב וְהָאֵם בְּשִׁירָתוֹ שֶׁל בִּיאָלִיק

כל הסערות והזעזועים, שהטילוהו למרחקים זרים ואפלים, לא יכלו לעקרו ממקורו ולהרחיקו מנופו. גלגל-חיינו היה מחזירהו תמיד לראשית-היותו, למעיין-חיינו. מעיין-חיינו — זו ילדותו.

הוא ראה אותה, את ילדותו, לא כפרוזדור להיכל ולא כתחנה ראשונה וארעית בדרכו הארוכה והנפתלה, אלא כמקור כל חידת חיינו וכגילוי ראשון ויחיד שאינו חוזר.

וככל שאָרכו הימים והמשורר נתקרב לשנות העמידה ולשנות הזקנה, כן הלך ועמק חזון הילדות. ולא ב"שירים ופזמונות" לילדים, שהיה ביאליק מפרסם מזמן לזמן, נתגלו כל פוחי-החזון הזה ועומק-הסמל של הילדות, כי אם בשירים השקופים והנפלאים שלו, שפתב לאַחר שעבר את גיל החמשים. והעמוק והגדול שבהם הוא השיר: "אחד, אחד ובאין-רואה".

בשיר זה התפלל לאלהים, שלפני נטות יומו, "אם בהקיץ ואם בחלום, אֵךְ לוא עוד פעם אַחת — — — יישנה-נא אלי בכל-יקרו חזון קדמת ילדותי ובוקר חיי יעברני במלוא מתקו הראשון". לבוקר-חיינו זה פלתה נפשו כל הימים, כי בדמות ילדותו הקדושה ראה את התגלות אלהים אליו. הוא נכסף למראה הראשון, שלא נפגם ולא נכתם, העומד מעל לחליפות העתים, השמור בעינו ובעצם תומו "פחותם על ימין עליון". הוא ראה את הילדות כ"אֵילת השחר במרום" (זוהי אותה אֵילת השחר הזורחת בצניעות יגונה ב"מגילת האש") הצופיה הליכותיו, הסופרת את צעדיו, המאשרת את חיינו ומאירה את מחשפיהם.

ואף נוף מכוריתיו זכר וברוב געגועים קרא לו:

צַפֵּר שְׁרָשִׁי, מְצֵן רוּחִי, נְעִים נְעֻצֵי נְהַיְוִי,

פְּנֵת יְקָרְתִּי לִי עַל-פְּנֵי תֵּבֵל וְתָרוּמַת עֲפָרוֹת אֶרֶץ

וְקָרוּ כֵּינֵן הַטּוֹב לֹא יִפּוּג לְעַד מְדָמִי,

וּבְלִבִּי יִלְבֵּין נֶצַח וְךָ שְׁלֹגוֹ הָרֵאשׁוֹן —

„זוך שלגו הראשון“ ו„זוהר חייו הראשון“ — אלה חיו בנפשו להוטת-האש עד יום-חייו האחרון.

וכל הטוהר והתום וכל היפעה של החלום האצורים בבורקרה-חיים, זה שלא יי שנה, האירו את נפשו כל השנים, ולערב חייו חזרו ונעורו, חזרו והוארו, ביתר שאת וביתר להט.

המשורר הנאמן עמד בנאמנותו.
 איש השורש והצמח נשאך קשור בנופו.
 הראשית נשקה לאחרית.
 וכל היסודות היו לאחד —
 בנפשו הגדולה ושירתו העמוקה של ביאליק.

ב

המשורר הנאמן היה גם בן נאמן — לאביו ולאמו.
 ומכל הדמויות, הריאליטיות והסמליות, העולות אלינו משיריו וסיפוריו, מאירות באור-יקרות דמויות האב והאם שלו.
 על אביו הקבצן ואמו האלמנה שר בשירו האבטופיוגראפי המהולל: „שירתי“. ובשיר זה גילה את מקור שירתו ואת גורל חייו כאחד.

מעטים המשוררים המגוללים את מגילת-היחש שלהם, בראשית דרכם, בגילוי-לב שכזה ובנאמנות רבה שכזו. רק משוררים בינונים יראים ומתביישים לגלות את מקור-מחצבתם-ויחוסם, שמא חסידה-לילה יבולע להם.

אבל משוררים גדולים אינם יראים ואינם מתביישים. פי כל מה שנתן להם אלהים — ליצירה נתן, ואם גזר הגורל שיהיו עניים ורעבים ללחם, או שיתיתמו בימי ילדותם ויהיו חיהם אפלים ואבלים — יש לברך על הרעה פשם שמברכים על הטובה ויש לשיר על יום סגריר פשם ששרים על יום זוהר.
 וכן עשה ביאליק.

„בן איש יהודי מוזג מפרבר הזפתים“, שנתייתם בילדותו מאביו ושרבות הכולם מנעוריו, נתן לספרות העברית את שירי

הָאֵב וְהָאֵם בְּשִׁירָתוֹ שֶׁל בִּיאֵלִיק

השמש והצפרירים, ה"זוהר" ו"הברכה", אשר האירו את עינינו, וגם שירי העזו והפוח, שהחזירו לנו את גבורתנו ואת פבודנו.

מטעם זה לובשים "שירי-האָב־וְהָאֵם" שלו משנה חשיבות ויקר, כי בהם נראה את נצחוננו של איש הרוח והחזון, אשר אם גם מוזר היה אורח-חיינו — פליאָה, ונפלאָה, היתה נתיבתם.

ב"שירתי", אשר כתב ביאליק בהיותו בן כ"ח, עוד היה קרוב למקור ילדותו ודלותו, ובשורות קצובות ומפוסלות הוא נותן לנו שירת-אמת, כולה ריאָליות, על חיי ילד עני ויתום. אור־הסמל אין בשירה זו, אך עוז המציאות יש בה, והדברים נחרתים בלב והם מתחננים להזכר ולהשגן.

שתי שאלות שואל המשורר בשיר זה :

"התדע, מאין נחלתי את שירי?" ו"אי מזה תבוא אנחתי,

ידעת?"

ועל שתיהן פאות תשובות :

את השיר נחל מן הצרצר, משורר הדלות.

ואת אנחתי — מאמו האַלמנה.

את אָביו אָנו רואים בחרפת־דלותו ובצניעות־יגונו. הוא עשה את שבתו חול — מרוב עוני. והסר השולחן יין־קידוש וחלות. המנורות חבולות, ו"במקומן עשנים מעוכים בטיט נרות רזים אחדים". שבעה ילדים, רעבים וישנים, יסובו השולחן. אמם עגומה. והאָב העני ונכה־הרוח, כ"אָשם על חטאו" בוצע בשפין פגומה "על פת לחם שחור וזנב דג מלוח".

ובזמר הילדים עם אביהם את זמירות השבת "מבטן הומיה, מלבבות חלולים", נטפל אליהם הצרצר, משורר הדלות. וממנו, ממשורר־הדלות הזה, נחל המשורר את שירו.

ואת אמו נראה באַלמנותה ובחוסר־ישעה. עם מות האָב נתרקן עולמה ונסתתמו מקורי פרנסתה. שבעה אפרוחים יתומים מצפים ללחמה. — אָז תוציא השוקה את חלבה ודמה. בערב היא שבה כל עוד בה נשמה".

כל פרוטה שהרוויחה ממכירת לחם עוני שלה, היתה "רקוקה

בדם לבה וטבולה במררה". עד שעה מאוחרת בלילה לא כיבתה את נרה, פי "ידיה בפוזמק במחט שלחה". ובשחר עם קריאת הגבר "קמה לעסוק במלאכת הבית. ובעמדה כפופה על גבי הערבה ולשה בעיסה, היתה נאנחת ובוכיה על מר גורלה. "אָז נטפה לבצק גם דמעת עיניה, ובחלקה פת שחרית חמה לילדיה" באָה אנחתה מלחם־דמעתה בעצמות בנה.

פן באו לו למשורר שירתו ואנחתו. ודרך שתי אַבני הפרקת האלה ראינו גם את דמויות אָביו ואמו.

אבל מה שהרָאָה לנו בראשית דרכו רק דרך אגב, הרָאָה לנו בסוף דרכו באור עמוק ומרוכז יותר.

ב"שירת־י" עוד היה קרוב לדמויות אלה ודי היה לו בתיאור שירי של ילדותו והוריו. ואילו בשירי "יתמות" שלו, אשר בהם נפסקה שירת חייו של המשורר, כבר היה רחוק ממראות־ילדותו, כפי שנראו לו במציאות. ולפיכך נשפך עליהם אור החזון והסמל. ואף אמצעי הביטוי והשיר של המשורר נתעמקו הרבה.

את אָביו יראה לא כמראה "שירת־י" הפשוט והבהיר, אלא "מאחורי חביות מזג, על גבי ספר צהוב־גוילים" —

נְנִלָה עָלַי ראש אָבִי, גְּלִילַת קְדוֹשׁ מְצֵנָה,

כְּצֵרוּסָה מֵעַל כְּתֻסָּה צָפָה בְּעֵנַי עֶשֶׂן,

פְּנִים דְּנִים מְצַעֵר וְעֵינַיִם וּלְגוֹת דָּם.

"לא־רבת ראיתי את אָבִי" — מספר המשורר. בעודו רך וקטן ובטרם ישבע צלמו, בקרוא עיניו לרחמיו וראשו למחסה ידו, לקחתו המות מעליו והפריד בין שניהם לנצח, אָךְ את דמותו צפן בלבו (פי זו היתה דרכו לצפון את כל הדמויות היקרות בלבו) וברצותו קרא לה, לדמות אָבִיו, ותתייצב. ובהתייצב אָבִיו לפניו יראהו "כשור יגיע כה, מתנהל דומם ולאטו, פוסע במוטות עולה, רחב־גֶרם וכבד־צעד". הוא נתגלה לו בדמות "שור יגיע כה", פי כבד היה משאו ורב מאוד סבלו, ועמוקה סבלנותו. הרגשת הכוח שבפיאליק וכבודות התנועה שלו, הבָּאָה מהשתרשות בקרקע ומאי־

הפֶּץ לְנוֹד לְמִרְחָקִים, אֵלֶּה נִטְעוּ בְּלִבּוֹ אֶת דְּמוֹת הַשׁוֹר שֶׁל הָאֵב, „נִקְשָׁה, מִתְאַפֵּק וְשׁוּוֹה“.

כִּי חֵייוֹ שֶׁל אָבֹא הָיוּ חַיִּים מְעֻנִים וְכַפּוּלִים: הַקּוֹדֵשׁ הַתְּפִלָּה בְּחֹל וְהַנְּשֻׁבֵי הַתְּבוּסָה בְּנִתְעֵב. יְהוּדֵי מוֹזֵג הָיָה, שְׁבִילָה אֶת יָמָיו „בְּמַעֲרַת חֹזִירֵי אָדָם וּבְטוֹמְאָת בֵּית־מְרוֹחַ“, וְיוֹם־יוֹם הָיָה עָלָיו לְשַׁבֵּת „אֵל עֶקְרָבִים בְּתוֹךְ מְרוֹחַ סְרוּחִים, גְּמוּעַ הַבַּל פִּיהֶם וְהַתְּגַאֵל בְּרוּחַ שְׁפִתֵיהֶם“ — אֲבָל בְּכָל נַפְשׁוֹ וּמְאוּדוֹ נִמְשַׁךְ לְ„חִיק אֱלֹהִים“, לְ„מְקוֹר חֵייוֹ“. לְבָבוֹ כְּכַנּוֹר פְּלֵאִים הָיָה הוֹמָה וְ„אָזְנוֹ נְטוּיָה אֶל רִנְנַת־כּוֹכְבִים רְחוֹקָה“. וְכִשְׁהָיָה מִתְעַטֵּף טְלִיתוֹ וְתַפְּלִיוֹ, הָיָה פּוֹרֵשׁ מִטוֹמְאָת הַחַיִּים וּמִתְעַלָּה לְמְרוֹמֵי עוֹלָם הַרוּחַ, שְׂאֵלָיו כְּלִתָּה נַפְשׁוֹ. אֵךְ כִּבְדָה הָיָה עוֹל הַחַיִּים וְהַמְּצִיאוֹת הָאֲכֹזְרִיָּה גֹזְרָה עָלָיו לְעֵלוֹת יוֹם־יוֹם לְגִרְדוּם, לְהוֹשִׁלְךָ יוֹם־יוֹם לְגֹב אֲרִיוֹת.

וּבְשׁוֹבוֹ לְעֵת־עֶרֶב הַתְּדָרָה קָלוּ שׁוֹמֵת קִיקְלוֹן,

נִתְעַב וְנִגְאַלַח עַל־נַפְשׁוֹ, קְשׁוּי מְמַצֹּלֵת סְחִי,

שֶׁנֶּעַ לְבִי לְעֵנִיתוֹ, אֵלֶם יְגוֹנוֹ הַקְּרִיעָנִי.

הַפֶּץ הַבֵּן לְשֵׁים צוֹאָרוֹ עִם צוֹאָרוֹ וְלִמְשׁוֹךְ אֶתוֹ בְּעוֹל — אֲבָל הוּא קִטְן וְרַפָּה הָיָה, וְקִצְרָה יָדוֹ מְאוּד, וְתַפְּלִיתוֹ בַּחֲקִיו כְּלִתָּה. כֵּן נִשְׁאָר הָאֵב בְּבִדּוּדוֹתָיו וּגְלִמּוֹד שֶׁרַךְ נִתְיָבוֹ, נִתְיָב הַתְּלֵאָה, וְשַׁחַה לְעַפְרֵי נַפְשׁוֹ; עַד שְׁכַרְעַ נִפְלָה, כְּתוֹא־מְכַמֵּר, עַל אֵם הַדֶּרֶךְ — וַיִּמַּת בַּחֲצֵי יָמָיו.

בְּתַמוּנָה אֲדִירָה זֹה, שֶׁל הָאֵב הַסּוֹבֵל וְהַנּוֹשֵׂא בְּמִשְׁאֵה שֶׁל הַטּוֹבֵל בְּסַחֵי הַחַיִּים וְהַשׁוֹאֵף לְחִיק אֱלֹהִים וְלְרִינַת כּוֹכְבִים, אָנוּ רוֹאִים גַּם אֶת תְּמוּנַת הַבֵּן. אֲפִילוֹ הַשׁוֹרָה „שַׁחַה נַפְשִׁי לְעַפְרֵי“, שֶׁל הַשִּׁיר, אֲשֶׁר נִכְתַּב לְשַׁנַּת הַחֲמִשִּׁים שֶׁל הַמְּשׁוֹרֵר, נִמְצְאָת כְּאֵן, בְּשִׁיר הָאֵב. וְכֵן נִמְצְאִים פֶּה כָּל הַסְּמָמִנִים הַמְּרִים שֶׁל הַשִּׁיר „וְחַלְפָה עַל פְּנִי“, זֶה הַשִּׁיר הַיְּהוּדִי שֶׁכְּתַב הַמְּשׁוֹרֵר הַמִּתְעַנֶּה עַל עֲצָמוֹ, וְלֹא עַל אָבִיו. „בְּמָה אָבֹא אֶל הַקּוֹדֵשׁ וְאֵיכָכָה תִּטְהַר תְּפִילַּתִּי?“ — שׁוֹאֵל בִּיאֲלִיק בְּשִׁיר זֶה — „וְשִׁפְתֵי, אֱלֹהִים, שׁוֹקֵצָה כּוֹלָה, וְתֵהִי כִשְׁפַת פִּיגוּלִים“.

ומלה אין בקרָה, אָשר לאַנטמאַה עוד צד־שָׁרשָׁה
 וְיֵיב אֵין אָשר לא־הִתְעַלְלוּ בוֹ שְׁפִתַי: נְאֻלְחֹת

ואת יוניו הזכות שילח לעת בוקר השמימה ולעת ערב שבו —
 ו"הנן עורבים מלומדי אשפתות".

אותם התיאורים עצמם ואותה הרגשת התיעוב והפיגול אָנו
 מוצאים גם ב"אָבִי": נסך פיגולים, קטורת תועבה, פרצופים
 נאלחים, לשון שיקוצים, נתעב ונאלח, מרזה סרוחים ושותת קיקלון.
 ולעומתם יש פה גם הטוהר הבא לאַחַר רחיצה והתעלות מן
 הטומאַה: לחשי שפתים טהורות וחיך אלהים ורננת כוכבים.
 ולאחר שמת האָב היה "רוחץ מאבק חלדו ומטוהר מזהם ימיו"
 ובדים לבנים היה לבוש שהיו "צחים כשלג בוקר וכנפשו". וטליתו
 היתה "רווה כולה תפילות ורחמים, נשוקת שפתים חרדות ספוגת
 ריחות קודש".

כאן — אותה חרדת קודש ואותה טהרת נפש אשר ביקש
 הבן־המשורר ומצא בין צפרי השדה, בין הילדים המשחקים לתומם
 בשער, בין הצפיריים, בעננה המרחפת בשמים, בדמעת האם,
 בעולם "הבריכה" ובסיר הפשפים שלה, בזוהר השמש ובגודל
 המפעל הטהור של החיים היפים, הקדושים.

כל המלחמה הגדולה והנפלאה הזאת של מלחמת הטהרה
 בטומאַה, הקודש בחול והנשגב בנתעב, וכן חשק התפילה ויגון
 הפדידות והפוסף לרננת הפוכבים שנסתמלו בדמות האָב — נתגלמו
 כולם בשירת הבן.

לפיכך גדול ורב ערכו של השיר "אָבִי", פי בו נתמזגו והיו
 לאחת שתי הדמויות פאחד: דמות האָב ודמות הבן. יסורי הראשון
 ועלבון חיו עברו בירושה לשני ומאור־שירתו הפלאי של השני
 נשפך על הראשון.

יהודי הפשוט והעני, מאחורי פרבר הזפתים, נעשה דמות
 סמלית ומאירה. כי מלבד היותו אבי משורר גדול היה אָדם סובל
 ומעונה, מ"דלי העם ומאביוני האָדם", מ"ענווי העולם ומאלמי
 הנפש".

הָאֵב וְהָאֵם בְּשִׁירָתוֹ שֶׁל בִּיאֲלִיק

וביאליק בנו, המשורר העברי, אשר קרא ממעמקים לשמים וביקש את הצדק ודרש את המשפט, אֵהב את העניים והאביונים, את הצנועים והביישנים, את ילדי־אלהים שנעזבו לאנחות, על אדמות. ועל אהבת הבן שלו לְאָביו נוספו גם אהבת־היסורים ויראת־הקודש שלו ל„גולגולת קדוש מעונה“. כי גם איש החסד והרחמים היה ביאליק.

כָּן חתם המשורר בסוף ימיו, ובאור החסד, את הדמות הפְּגֵלָה הזאת, של אָביו ושל עצמו, אשר תבריק באור יקרות, בנזר שירתנו.

ג

דמות אָביו לא נתבדלה לעצמה, כי אם נתמזגה בדמותו של המשורר, ובקרוא הקורא את השיר ובראותו בו דמות „אָבִי“, יוכל להגיד בלי מורא: אני רואה בו גם דמות מ ש ו ר ר י. אֵךְ לֹא כֵן דמות אמו. זו היא דמות מיוחדת לעצמה, עם כל הרוך הנשיי שלה וכל צערה האמהי. פה עומד המשורר־הבן לפני אמו־יולדתו כלפני סמל הקדושה והתום. ולבו עובר על גדותיו, מאהבה ומיגון, מעלבון ומכאב.

האם של „שירתי“ נתגלתה גילוי שני, המרעיד את הלב. אין זו סתם אם, שקללת האַלמנות ירדה עליה וכובד־הדלות מעיק על חייה, אלא האם. בעומק־צערה ובאש־יסוריה, ביגון־אַלמנותה וביפי־נפשה נעשתה דמות עדינה וקדושה, שאינה נשפחת. ואהבת בנה הגדול, המתרפק עליה ממרחק־ימים, והשר לה את שירתו הגדולה — אהבה־הערצה זו של הבן־המשורר משווה לכל ענין זה אור מוזר ומופלא, אשר לא נדע פנותו בשם.

את כל הרגשת המרד למראה אי־הצדק שבעולם ריפז המשורר בשירי ה„יתמות“ שלו. „אַלמנות“ אינה בעיניו טראגדיה פרטית, של אשה אַלמנה ובן יתום, כי אם טראגדיה אנושית, לפי שבה נתערערו יסודות הצדק, המשפט והרחמים של כל העולם הזה שאָנו חיים בו. צעקת־חמס היא הפורצת מתוך גרונו של המשורר:

מנחם ריבולוב

אמי, ענייה סערה, לא נחמה ולא רחמה!

רבית הקלמתי מנעורי נאלמד לקלח רבת,

אך חרפת עניף ומרודיך ערונה כמוקד בצצמי,

לא אוכל כפרה. גם לך, אלהים, לא אכפרנה,

ומכל שירי וקרבי תבקענה אליך להבוטתיה.

פה — צעקת המרד של המשורר, הבוקעת אלינו משירי-
הזעם שלו. על רגש הרחמים והאהבה לאשה הענייה, אמו, שלא
נוחמה ולא רוחמה, נוסף רגש ההתמרמרות וההתקוממות נגד הפרת
שלום החיים ושלמות הבריאה.

כי — „היש פיפורים לענות אם, ואם שלומים וגמול לתפארת
אדם כי תשוקץ?“

(וכאן נזכרות השורות של „על השחיטה“: „וארור האומר
נקום! נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן, עוד לא ברא השטן“.
אין פיפורים לענות-אם ואין נקמה לדם ילד קטן).

דמות האשה החולנית, השבורה והרצוצה, היא אמו, נעשית
סמל לכל העניים והאביונים, האלמנות והיתומים, המתדפקים בשערי
רחמים ואינם נענים, הדופקים בשערי תקווה ואינם נושעים,
המתפללים לאל עליון ואינם בעזרים.

אהבת הבן הרועד וחרד לשלום אמו האלמנה, כעבור עשרות
שנים, ואחר שהיא מתה והוא עצמו נזדקן, אהבה כזאת נוגעת עד
הלב. אבל עמוקה יותר ומרעישה יותר היא האהבה האנושית
הגדולה למין האדם, והרחמים למין האלמנה, העולים
משירים אלה.

כל הטוב והיפה, כל העמוק והטהור, שהיה בנשמתו של
המשורר, שיקע בתוך שירים אלה. כי המשורר הנאמן לכל, למקורו
ולעמו, לנופו ולהוריו, דבק פה במקור-היותו, באמו-יולדתו, ויערה
לתוך חיק-דמותה את כל חסד שירתו.

הָאֵב וְהָאֵם בְּשִׁירָתוֹ שֶׁל בִּיאֵלִיק

אֶת־כָּל־יִקְרֹחַ חֲסֵדִי יְמֵי אֶקְרִינָה אֶל עֶבֶר פְּנִיךָ
וְנִהְרַת דּוּמָם, כְּצִפִּירַת שָׁמֶר, כְּגִלְגֹּל תֵּיִי.

הוא זוכר אותה על בכיה ושחוקה ונשיקותיה, והוא נשבע :
חי אלהים, אם יפול רסיס מדמעתה ארצה.

מֵאֲשֶׁר הִיא שָׁם, מְכַל־הַמְצוּלוֹת כְּפִנְיָנִים מְקַרְקָע יָמִים
מִשֶׁהָ אִמְשָׁנָה, וְלִטְשָׁתִּיהָ וְשִׁבְצָתֶיהָ בַּמְבַחַר הַנְּזָרִים
אֲשֶׁר יִצְיָץ לְתַהֲלֵת עוֹלָם עַל רֹאשׁ בְּחוֹר מַעַם.

ואמנם, קים קיים הבן את הבטחתו ושבועתו. "כפנינים
מקרקע ימים" משה את דמותה החסודה, האהובה והחנונה, ליטשה
ברוב רחמים ושיבצה במבחר הנזרים — הלא הוא נזר השירה שלו.
עומק־ראייה ועוז־ציור, עדינות־רגש ורוך־תפילה — כל
אלה ניתנים בשירי האם, והמולדת, בשפע שאין פמותו, בברכת־
יצירה בלתי־מצויה, ובגדלות־רוח המעוררת השתוממות ויראת־
כבוד.

וכשתי אבנים יקרות תברקנה ותזהרנה שתי הדמויות האלה,
של האב ושל האם, המשובצות בחדס ביאליק בכתר שירתנו.